

bibliografice. Se desprinde totuși părerea că unele tipuri de psalii italiene au fost lucrate după prototipuri orientale (v. Hase atrage atenția că piesele de acest soi s-au descoperit mai cu seamă în apropierea mării, sugerînd astfel ideea relațiilor pe calea apei cu ariile îndepărtate). Deși zăbalele orientale nu sînt date precis, ele sînt, în linii mari, contemporane celor italiene.

În general tipurile de zăbale italiene se răspîndesc pe o zonă restrînsă în preajma centrelor de producție. Doar psaliile cu buton (de fapt cu cîrligul de prins hățurile în formă de S terminat cu un buton) sînt considerate de origine est-europeană. Ele apar doar în contexte ale fazei Este III (sec. VIII î. e. n.). Aș atrage totuși atenția asupra unei categorii de atîrnători din Europa de SE, modelate în formă de cap de „pasăre” și care serveau ca piese de decor la harnașament (vezi piesele de la Ghidici-Dolj și răspîndirea lor, la A. Oancea, SCIV, 23, 1972, 4, p. 546 și nota 47 la p. 548). Ele sînt modelate întocmai precum capetele cailor de pe zăbalele de tip Veji sau Tarquinia. De remarcat că și pe multe psalii italiene apar reprezentări ornitomorfe, uneori asociate cu cele ecvestre (tipurile Vetulonia, Volterra etc., pl. 3, 4); același lucru despre psaliile în formă de barcă cu capetele terminate, cînd de reprezentări de cai, cînd de păsări (pl. 6/62—64 și 22). Este deci de presupus un anumit sincretism între reprezentările de cai și de păsări în simbolică vremii (vezi carele solare trase de păsări, care au de fapt funcție de cai înaripați). Cred că forma atîrnătoarelor de tip Ghidici — a căror datare, sec. VIII—VII î. e. n.,

este foarte apropiată de cea a zăbalelor italiene — nu este cu totul străină de reprezentările ecvestre din cercul cultural italian.

În capitolul de încheiere v. Hase discută funcția zăbalelor. În cimitire, mormintele conținînd zăbale sînt rare (raportul este 1:50 pînă la 1:200). Autorul presupune că aceste morminte aparțineau unor oameni de vază. După inventarul funerar aceștia puteau fi, în unele cazuri, și de sex feminin. De remarcat că la Este apare cite o singură zăbală într-un mormînt, în timp ce în celelalte cimitire (mai ales în perioadele mai vechi) apar mereu cite două sau patru zăbale într-un mormînt. De aici ipoteza că în primul caz avem de-a face cu morminte de călăreți, iar în al doilea cu morminte cu car. Se cunosc însă și tipuri de care trase de un singur cal, reprezentate ca atare pe situla de la Vače. Autorul îmbrățișează ipoteza lui J. M. Blázquez Martínez (Ampurias, 19—20, 1957—1958, p. 49) potrivit căreia prezența zăbalelor în morminte este în legătură cu credința călătoriei dincolo de moarte într-un car cu două roți, însoțit de un demon. Credința este atestată în Etruria în sec. IV î. e. n. dar are probabil rădăcini mult mai vechi. Unele reprezentări de pe stele funerare din sec. VII—VI sugerează răspîndirea ei mai largă în Hallstatt-ul timpuriu.

Lucrarea lui v. Hase, în ciuda unor lipsuri, este binevenită prin prezentarea aproape exhaustivă a unui interesant material, pînă acum destul de greu accesibil în publicații disparate, sau chiar inedit.

A. Vulpe

ASTRID BÖHME, *Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel*, Sonderdruck aus dem Saalburg—Jahrbuch, XXIX, 1972, Verlag Walter de Gruyter, Berlin — New York, 112 p + 6 ilustrații în text + 37 planșe.

Așa cum arată titlul cărții, Astrid Böhme (Mainz) și-a propus să prezinte în întregime și în detaliu toate fibulele descoperite în cele două caste Saalburg și Zugmantel din R. F. Germania. Aceste două caste sînt printre

obiectivele arheologice la care cercetările sistematice au început aproape cu un secol înainte și deci numărul podoabelor descoperite este mare (1 233 în total). Printre altele vreau să amintesc că fortificația de la Saal-

burg a fost reconstituită în cea mai mare parte, fiind unul dintre cele mai mari muzee în aer liber de acest gen din Europa. Importanța cunoașterii fibulelor ca elemente relativ sigure de datare este recunoscută astăzi în general de arheologi și istorici. De aceea cartea este interesantă nu numai pentru datarea sau mai bine zis precizarea datărilor la cele două castre, ci și pe plan general al istoriei Imperiului roman. Fibulele pot arăta, la un moment dat, și intensitatea vieții într-un anumit punct arheologic.

Prezentarea sumarului lucrării este necesară pentru a putea înțelege atât metoda de lucru cit și, mai ales, argumentația autoarei.

Cuvntul înainte (p. 3) prezintă lucrarea. Urmează cteva explicații în legătură cu metoda de lucru :

I. *Introducerea* (p. 6) cuprinde cteva păreri ale autoarei în legătură cu scopul și sarcinile lucrării și fixează limitele cronologice. Toate snt axate pe ideea valorii fibulelor ca element de datare.

II. *Urmează un istoric al cercetării fibulelor* (p. 6—9) mai ales în R. F. Germania, dar și în alte țări ale Europei; bibliografia care completează acest istoric prezintă lucrările despre fibule pe provincii și țări în funcție de două mari perioade : înainte de constituirea limesului și în perioada de funcționare a lui. O atenție deosebită se acordă studiilor în legătură cu *Emailfibeln*.

III. *O privire asupra istoriei celor două castre* (p. 9—10) prezintă foarte pe scurt „istoricul” fiecărui castru în parte, arătând data construcției inițiale a lor la sfârșitul secolului I e. n. (90) și pierderea lor prin anii 259/260. În acest răstimp ambele castre au suferit numeroase transformări, completări și refaceri. Snt menționate și garnizoanele.

IV. *Tipologia și cronologia fibulelor* (p. 10—47). Snt prezentate 51 de tipuri de fibule aranjate pe trei forme principale (vom folosi terminologia germană care s-a impus în literatura de specialitate) : A. *Bügelfibeln* (p. 10—35) care cuprinde 40 de tipuri ; B. *Platten und Scherbfibeln* (p. 36—46) care cuprinde nouă tipuri ; C. *Ringfibeln* (p. 46—47) care cuprinde numai două tipuri de fibule. Tipurile fibulelor snt prezentate cronologic, descrise,

date, snt indicate relațiile cu alte tipuri ; se face la fiecare tip raportul numeric al descoperirilor între cele două castre. Ilustrațiile în text de la acest capitol cuprind fie analogii pentru fibule, fie prezintă unele tipuri cu hărtă de răspndire conform bibliografiei. Capitolul se încheie cu lista tuturor tipurilor de fibule prezentate.

V. *Purtătorii fibulelor și modul în care se poartă* (p. 47). Autoarea stabilește ce forme și ce tipuri de fibule se purtau pe sexe, argumentând acest fapt și pe baza monumentelor figurative.

VI. *Ateliere de producție* (p. 47—51). Discutnd problemele în legătură cu locul de producție a fibulelor autoarea arată că fibulele descoperite în cele două castre se împart în : unicate, fibule tipice zonei germano-retice, fibule de tip comun în imperiu. Pe această bază autoarea încearcă să definească și locurile de producție. La sfârșitul capitolului fibulele snt împărțite în cinci categorii : fibule comune întregului imperiu, fibule provinciale, fibule provinciale dezvoltate din tipuri romane, fibule de tradiție locală și *Emailfibeln*. Ilustrația prezintă tipurile analoge din alte zone ale limesului imperial.

VII. *Concluziile* (p. 51—55) prezintă și analizează cronologic și pe tipuri fibulele pe trei grupe : înainte de constituirea limesului, fibule din perioada limesului și fibule datnd după căderea limesului.

VIII. *Prescurtări bibliografice* (p. 55).

IX. *Listă a descoperirilor de fibule după tipuri, pe țări (aranjate de la vest spre est) și locuri de descoperire cu toată bibliografia* (p. 56—59).

X. *Catalog al fibulelor de la Saalburg și Zugmantel* (p. 70—112) după următorul model : numărul de ordine corespunde cu numărul de pe planșă, tipul, castrul, locul de descoperire, inventar, la cele inedite detalii tehnice, bibliografia.

Pe 31 de planșe snt prezentate cele 1 233 fibule de la Saalburg și Zugmantel la scara 2/3. Fiecare planșă are la subsol indicația numerelor care corespund fiecărui castru. Un număr de șase planșe snt hărți de răspndire ale unor anumite tipuri de fibule.

Desigur, am prezentat lucrarea cercetătoarei A. Böhme pentru că rezultatele ei sînt în strînsă legătură cu problemele pe care le ridică cercetarea acelorași tipuri de piese din castrele Daciei romane. Bineînțeles că, în stadiul actual al cercetării, numărul fibulelor descoperite la noi nu se ridică la o cifră cu care să se poată opera. Cercetarea sistematică însă a castrelor ca și a altor așezări romane, care a început acum 25 de ani și se menține la un ritm înalt, face ca acest număr să crească cu repeziciune și necesită din timp pregătirea pentru un studiu al lor.

Sînt însă de făcut, de subliniat, mai ales cîteva lucruri din cartea prezentată. Este ciudat și ne vine greu să credem că un specialist poate categorisi fibulele din Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România cu loc de descoperire „necunoscut” în ciuda afirmației bibliografice: Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 485. „... wurden auch diese Fibeln in Alt-Rumänien (vor 1918) un zwar wahrscheinlich grössen Teil in der kleinen Walachei (Oltenien) gefunden”. Același lucru și în aceeași termenii este specificat foarte clar și în Dacia 5—6, 1935—1936, p. 239. Și mai greu ne vine să credem (și nu putem admite) că exponatele din Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România pot să fie trecute în lista pe țări o dată la Ungaria (p. 58, nr. 18) și încă de două ori același Muzeu de istorie al Republicii Socialiste România este menționat la Austria (p. 60, nr. 16 și p. 61, nr. 12). Dealtfel la p. 58, nr. 18 s-a strecurat și o greșeală: este citată revista Dacia, 5—6, 1935—1936, cu paginile 493 și figura 5/46, paginație care aparține numărului 9—10, al aceleiași reviste. Căci Dacia, 5—6, 1935—1936, nu are decît 452 de pagini. Cu atît mai mult ne miră o asemenea eroare cu cît un autor care studiază o problemă a Imperiului roman, un specialist deci, ar trebui să știe

că teritoriul actual al României cuprinde în întregime aproape Dacia romană și o bună parte din Moesia Inferior. Or atunci se putea presupune că într-un muzeu din România, fibulele ca și alte obiecte trebuiau să fi ajuns fie din Dacia, cum de fapt se și specifică în bibliografie, ori cel puțin din Moesia Inferior. Nu este nici prima, nici cea mai gravă confuzie de acest gen dar este timpul să se pună capăt unor astfel de confuzii.

A. Böhme prezintă în lucrarea sa în chip argumentat modul în care aceste podoabe (fibulele) pot în ultimă instanță, prin caracteristicile lor, să completeze aspectul arheologic și istoric al unor probleme nu de puține ori importante. Se dovedește concret, deși explicațiile capitoului de concluzii sînt destul de lacunare, cît de mult poate contribui o anumită categorie de material arheologic (aici fibulele), tratată monografic să dateze sau să precizeze începutul și sfîrșitul ca și alte etape ale vieții unui anumit punct arheologic. Ceea ce ni se pare o scăpare, deși poate că autoarea nu a avut în vedere faptul, este că în cadrul fiecărui tip nu se face o datare mai restrînsă cronologică. Ar fi fost foarte important acest lucru și pentru tipul de fibulă ca atare și pentru datările generale, căci stabilindu-se începutul, perioada maximă de răsplîndire și sfîrșitul unui anumit tip de fibulă, precizările cronologice ar fi fost mult mai importante.

Sublinierea însă a existenței și mai ales a posibilității scoaterii la iveală a fondului autohton sau a influenței lui și pe această cale este un rezultat de seamă care ne poate fi și nouă de folos. Alături de acestea, metoda de lucru și sistemul de prezentare fac din cartea cercetătoarei A. Böhme un bun și demn de luat exemplu.

N. Gudea